

H. Hubert Gabriella

Zsoltárénekek és zsoltáréneklés a XVI–XVII. században*

A XVI. századi magyar bibliafordítók az ószövetségi könyvek közül az elsők között láttak hozzá a *Zsoltárkönyv* lefordításához:

H. Hubert Gabriella irodalom- és könyvtörténész (Budapest), az Evangélikus Országos Könyvtár tudományos munkatársa.

Székely István már 1548-ban, Heltai Gáspár pedig 1560-ban.¹ Mindhárom protestáns egyház (az evangélikus, a református és az unitárius) szertartási éneklésében fontos szerepet játszottak a prózai zsoltárok, a gyülekezeti énekeskönyvekben pedig egyre gyarapodó számban jelentek meg a verses zsoltárátköltések, parafrázisok. A címben megadott téma a jelen tanulmányban főként a magyar evangélikus, egyszólamú gyülekezeti zsoltáréneklésre korlátozódik. A téma szűkítését és vázlatosságát a protestáns prózai és verses zsoltárokról szóló szerteágazó hatalmas anyagon kívül az is indokolja, hogy az Evangélikus Hit-tudományi Egyetemen tartott tudománynapi ünnepség az egyik legjelentősebb XVI. századi zsoltárfordító, Sztárai Mihály személyéhez is kapcsolódott.

A zsoltárok kitüntetett helye a XVI–XVII. századi evangélikus éneklésben

A reformáció *sola Scriptura* elve a XVI. századi gyülekezeti énekszerzésben is érvényesült. Példaként az első énekeskönyv-előszavainkból idézhetünk. Gál-szécsi István 1536-ban írta: *A Szentírásból szerzik egynéhány ineket közsíneg tanításáírt, mert szent Pálnak mondása szerint ennek okáírt szükségesek ceremóniák és inek a szentegyházban, hogy tudatlanokot taníthassanak és inthessenek fílelemre, híitre és hálaadásokra.* Huszár Gál 1560-ban: *aminemő isteni dicséreteket és psalmusokat ez időben való jámbor atyafiak a Szentírásból szerzőttenek, azok közöl ím egynéhányat kiválogattam.*² S folytathatnánk a sort további példákkal. Reformátoraink az énekszerzésben is a Bibliához nyúltak először, s az évszázados keresztény hagyományt nemcsak folytatták, hanem meg is újították, amikor a zsoltárokat mint a legmegfelelőbbnek tartott bibliai énekeket gyülekezeti énekként kezdték el énekelni.

* A Magyar Tudomány Napján (2005 novemberében) többek között egy interdiszciplináris tudományágot ünnepeltünk, a himnológiát. Nem zenészként vagy teológusként, hanem elsősorban irodalomtörténészként idéztem fel a gyülekezeti zsoltáréneklés kezdeti évszázadait.

¹ RMNy 74 és 162. (Borsa Gedeon — Hervay Ferenc — Holl Béla — Käfer István — Kelecsényi Ákos: *Régi Magyarországi Nyomtatványok: 1473–1600*. Bp. 1971; Borsa Gedeon — Hervay Ferenc — Holl Béla: *Régi Magyarországi Nyomtatványok: 1601–1635*. Bp. 1983.)

² RMNy 18: A_{3r} és RMNy 160: A_{3r}.

Az éneklés egyik teológiai alapját képező, sokszor idézett bibliai vers a Kol 3,16–17 és E 5,18–20 (... *mondjátok egymásnak zsoltárokat, dicséreteket és lelki énekeket* ...). Ezek a bibliai versek minden évben legalább kétszer elhangzottak az istentiszteleten, ugyanis a perikópák szerint a vízkereszt utáni 5. vasárnapra, ill. a Szentháromság utáni 20. vasárnapra való levélbeli igét jelentették. S bár a három énekfajta —himnusz (dicséret), zsoltár, lelki ének— értelmezése koronként változott, a teológusok a zsoltárok alatt egyre gyakrabban a *Zsoltárkönyv* énekeit értették. A XVI–XVII. századi magyar szerzők a fenti igék kapcsán minden esetben érintették az éneklés kérdését és a zsoltárokat. Itt egy kevésbé ismert evangélikus szerzőt, Kőszegi Gáspár István oszgyáni lelkészt idézhetjük 1659-ből, aki külön művet szentelt Efezus 5,15–22 magyarázatának:

Isteni szép dicséreteket osztán mind házokban, házok népe közt, s mind pediglen közönségesen a gyülekezetben együtt, az egyházi éneklésekkel mondjanak, az mint szintén kívánja és parancsolja az Apostol. Nem szégyen ez, noha némelyek értetlenségek miatt csúfságnak tartják, ha a községbélieket látják vagy hallják örvendezni énekmondások által. Hanem inkább dicséretes dolog, az hol ilyen szokás vagyon vagy hallatik. Azért ezt ne mondjuk, hogy az Úr előtt kedves nem volna az híveknek dicséretmondások ... Legfőképpen az Úr, ha jól gondolkodunk, az embernek nyelvét az ő szájában azért adta, hogy ő felsége szent nevének felmagasztalására szolgáljon azzal ...³

Ezt követően Kőszegi több olyan zsoltárt idézett, amely az éneklésre, dicséretmondásra buzdít.

A zsoltár kitüntetett helyét bizonyítják az ima és az ének összetartozását tárgyaló művek is. A külföldi protestáns teológusokkal összhangban az ének a magyaroknál is az imádság egyik fajtájaként szerepel, lehet könyörgés és hálaadás. Az „imádkozó dicséretet”, „éneklő imádkozások” kifejezések mind az Istennel való beszélgetés éneklés útján való megvalósulására utalnak. Ebben a közlekedésben a zsoltárok kiemelt szerepet játszottak. Sztárai Mihály 64. zsoltárának verstanilag is nagszerű kezdetét idézhetjük:

*Meghallgassad az én imádságomat,
nagy Úristen, én fohászkodásomat.⁴*

Az ún. ima-énekeskönyv kiadványforma szintén ehhez az Istennel való beszélgetéshez nyújtott segítséget: a legtöbb ilyen jellegű kiadványban vagy az imádságos könyvön belül, vagy annak a végén énekek, sok esetben zsoltárok szerepelnek. E kérdés kapcsán egy olyan evangélikus imádságoskönyv-íróra lehet felhívni a figyelmet, aki mind irodalmi, mind lelkészi működésével kiemelkedő szerepet játszik a magyar evangélikus egyház történetében: Madarász Mártonra (+1654), akinek eperjesi működése és művei a jövő egyháztörténezeinek monografikus feldolgozására várnak! Madarász Mártonnak, az

³ RMK I. 954:88–89. (Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár*. I. Bp. 1879.)

⁴ RMNy 353/2: 64v.

eperjesi magyar egyház lelkipásztorának mind elméleti, mind gyakorlati munkásságában sokszor találkozhatunk a zsoltárokkal.

A XVI–XVII. században született, *éneklést eligazító mutatók* között szintén központi helyet foglalnak el a zsoltárok. Laskai Csókás Péter református teológus 1581-es művében,⁵ Luthert követve,⁶ a zsoltároknak 5 csoportját különböztette meg: prófétai, tanító, vigasztaló, könyörgő és hálaadó zsoltárok. Bornemisza Péter ugyancsak Luthert követte, amikor az énekeket s ezen belül a legnagyobb számban a zsoltárokat aszerint csoportosította, hogy melyiket kell énekelni a közönséges háborúságok, a bűn, a világ, a halál háborgatása idején.⁷ Egy XVII. századi kézirat, valószínűleg evangélikus gyülekezetnek készített jegyzék pedig egy egész esztendőre előírta, hogy az istentiszteleten melyik éneket énekelje a gyülekezet.⁸ A szentháromságnaptól ádventig tartó időszakban pl. a prédikáció utánra ajánlott 51 ének közül 37 a zsoltárparafrázis!

A XVI–XVII. században hány protestáns verses zsoltár keletkezett?

	XVI. század	XVII. század
zsoltár	277	340
ebből:		
— unitárius	150	
[Bogáti Fazakas Miklós ford. — kézirat] 1583k.		
— református		150
[Szenci Molnár Albert ford. — nyomtatott] 1607.		
unitárius [Thordai János ford. — kézirat] 1627.		150
— evangélikus és református, s néhány unitárius fordítás vagy parafrázis	127	45
gyülekezeti ének (nem zsoltár)	304	274
Összesen:	581	614

A fenti, tájékoztató jellegű számok mutatják, hogy műfajilag a XVI–XVII. században a zsoltárok legnépszerűbb énekeink közé tartoztak, az összes éneknek majdnem felét teszik ki. Az egész *Zsoltárkönyv* verses lefordításában az unitáriusok jártak az élen, de Bogáti Fazakas Miklós fordításai csak kéziratban terjedhettek. Mind a 150 zsoltár verses fordítása vagy parafrázisa nem jelent meg nyomtatásban a XVI. században! Ráadásul míg egy-egy zsoltárnak több fordítása is keletkezett, addig a *Zsoltárkönyv* mintegy feléből egyáltalán nem készült parafrázis. Hozzátehetjük, hogy nem is mindegyik zsoltár vált gyülekezeti

⁵ RMNy 483: 429.

⁶ „Summarien über die Psalmen und Ursachen des Dolmetschens, 1531–33”, in WA. 38. Bd. 1912. 17skk.

⁷ RMNy 541: 102r.

⁸ *Series cantionum*, ld. Stoll Béla: *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840)*. 2. jav. és bőv. kiad. Bp. 2002. 1016.

énekké (így pl. Balassi Bálint fordításai sem), hanem a magánáhítatot szolgáló kéziratossá vagy nyomtatott gyűjteményekben jutottak el a hívőkhöz. A XVII. században, Szenci Molnár Albert *Psalterium*-ának megjelenése után már kevesebb új evangélikus és református fordítás keletkezett.

A legtöbb zsoltárparafrázist készítő XVI. századi szerző kapcsán egy kis filológiai kitérőt érdemes tenni. Sztárai Mihály 16 zsoltárparafrázissal gazdagította a gyülekezeti éneklést. Payr Sándor még érdekesnek tartotta, hogy Huszár Gál nem közölte Sztárai énekeit.⁹ Ma már tudjuk, hogy ez csak megszorításokkal igaz. Hét Sztárai-zsoltárt éppen Huszár Gál jelentetett meg először az 1574-es graduál-énekeskönyvben. Botta István szerint *ezekhez akkor juthatott Huszár Gál, amikor Nagyszombatban, Komáromban, Komjátiban működött, és ismét kapcsolatba került a Pápán lelképásztorkodó és püspökösödő Sztáraiával.*¹⁰

Huszár Gál 1574-es graduál-
énekeskönyvében található Sztárai-
zsoltárok

12, 23, 28, 34, 36, 64, 65

Huszár Gál 1574-es graduál-
énekeskönyvéből hiányzó Sztárai-
zsoltárok

10, 15, 26, 29, 32, 37, 74, 92, 94

A kérdést ma tehát így pontosíthatjuk: miért nem jelent meg a többi Sztárai-zsoltár, összesen kilenc, a Huszár Gál-féle gyűjteményben? Hiszen tudjuk, hogy a két reformátor milyen szoros kapcsolatban állt egymással. Noha a graduál megjelenésekor, illetve előtte, 1566–1574 között Huszár Gál Komjátiban, Sztárai pedig 1567-től Pápán tevékenykedett, ez a távolság nem tűnik leküzdhetetlennek. Ráadásul a 29. és a 37. zsoltár kivételével a többi zsoltár más szerző fordításában sem jelent meg a Huszár Gál-féle énekeskönyv zsoltársorozatában. Huszár gondos szerkesztőként járt el: énekeskönyvében, a zsoltárrész végén ugyanis ezek a jól ismert szavak olvashatóak: *E psalmusokra azután találkoztunk, hogy immár a többit kinyomtattuk volt, kiket el nem akartunk hadni, mert az híveknek nagy vigasztalásokra vadnak ...*,¹¹ s ezután még néhány zsoltár következik, de közöttük egy sem Sztáraié. Eszerint Huszár Gálhoz nem jutott el a kilenc Sztárai-zsoltár. Varjas Béla meggyőzően bizonyította, hogy a Sztárai-zsoltárok 1560 után keletkezettek, s utólagos hagyománynak kell tartanunk, hogy Sztárai a laskói dombon hegedűjének kíséretével a maga szerzette zsoltárokat énekelte.¹² De annyi azért bizonyos (hogy Keveházi Lászlót idézzem): Sztárai *mindig énekléssel kezdte szolgálati alkalmait.*¹³ Feltűnő az is, hogy csak százasnál kisebb sorszámú zsoltárokat ismerünk a Sztárai-fordítások között. Talán a számára legkedvesebbekkel vagy a legidőszerűbbnek tartottakkal kezd-

⁹ Payr Sándor: *A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület története* I. Sopron 1924. 785.

¹⁰ Botta István: *Huszár Gál élete, művei és kora (1512?–1575)*. Bp. 1991. 441–442. (Humanizmus és Reformáció 18.)

¹¹ RMNy 353/2: 93r.

¹² Varjas Béla: *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*. Bp. 1982. 278skk.

¹³ Keveházi László: *„A keresztségét hirdetni kezdtem”*. Sztárai Mihály élete és szolgálata. Bp. 2005. 240. (Testes Veritatis)

te a sort, és halála akadályozta meg egy teljesebb *Zsoltárkönyv*-fordítás elkészítésében? Keveházi Lászlóhoz csatlakoznék, aki megállapítja: *Sztárai életét, műveit ismervé meggyőződéseim szerint bátran állíthatjuk, hogy minden bizonnyal ennél [az ismerteknél] több éneke is lehetett ...*¹⁴ (Hiszen még Huszár Gál sem jutott hozzá minden fordításához!)

Szenci Molnár Albert zsoltárfordításainak, a genfi zsoltároknak éneklése az evangélikus gyülekezetekben

A XVI. század végén, a XVII. század elején a németországi és a magyarországi szász gyülekezetekben a genfi *Zsoltárkönyv* Lobwasser-féle német változatának evangélikus használata körül magasra csaptak az indulatok hullámai. Az 1615-ös medgyesi szász evangélikus zsinat 6. cikke a Lobwasser-zsoltárok ellen foglalt állást: kötelezték Paulinust, a segesvári lelkészt (†1643), hogy Lobwasser zsoltárait fokozatosan vonja ki az istentiszteleti használatból.¹⁵ A német gyülekezetekben, így pl. a porosz hercegségben, Danzig környékén, 1655-ben újra vita keletkezett arról, hogy énekelhetik-e az evangélikusok a Lobwasser-féle zsoltárokat.¹⁶ A magyar evangélikusok között ilyen jellegű vitákról egyelőre nincsenek adataink. (A XVII. században, a magyaroknál, az orthodox református és a puritán felfogás ütközött össze: a Szenci Molnár-féle verzió használatát szabad-e kizárólagossá tenni.) A genfi *Zsoltárkönyv* 1607-es Szenci Molnár-féle fordítása¹⁷ egyre nagyobb mértékben terjedt el az evangélikusok között, miközben tovább éltek a XVI. századi parafrázisok is. Payr Sándor szerint a magyar evangélikusok Szenci Molnártól *inkább csak a néhány francia dallamot vették át, mint az énekverseket*.¹⁸ De nemcsak a dallamok, a szövegek is terjedtek az evangélikusok között.¹⁹ Nem véletlen, hogy az egyik XVIII. századi *Új Zengedező Mennyei Kar* előszava így értékelte a fordítást: *Molnár Albert 1607. a zsoltárokat magyar verseknek formájába öntötte az Isten Anyaszentegyházának mondhatatlan javára*.²⁰ Ferenczi Ilona *Eperjesi graduál*-kiadása²¹ újra arra irányította a figyelmet, hogy Szenci Molnár fordításai az evangélikus gyülekezetekben is jelen voltak. A graduál 19 fordítást közöl, melynek legtöbbször a legegyszerűbb, Goudimel-féle négyszólamú változatban maradt fenn.

¹⁴ Keveházi László: *i. m.* 243.

¹⁵ Juhász András: *Ökumenikus törekvések az erdélyi református egyház XVI. és XVII. századi történetében*. Kolozsvár é.n. 32.

¹⁶ H. Hubert Gabriella: *A régi magyar gyülekezeti ének*. Bp. 2004. 60–67. (*Historia Litteraria* 17.)

¹⁷ RMNy 962.

¹⁸ „Testvéri közösség magyar protestáns énekeskönyveinkben”, in *Kálvin és a kálvinizmus. Tanulmányok*. Debrecen 1936. 417.

¹⁹ Papp Géza tanulmánya óta a genfi zsoltárdallamok evangélikus jelenlétéről ma már pontosabb adatokkal rendelkezünk, ld. „Le psautier de Genève dans la Hongrie du XVIIe siècle”, in *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 9. Bp. 1967. 281–299.

²⁰ Idézi Payr Sándor: *i. m.* 413.

²¹ *Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis 1635*. I–II. Bp. 1988. (*Musicalia Danubiana* 9.)

A protestáns énekeskönyveknek új korszaka kezdődött el 1635-ben:²² nem a felekezeti elválasztó, hanem éppen ellenkezőleg, a közös örökséget továbbvivő vonások jutottak érvényre. Olyan protestáns gyülekezeti énekeskönyvek jelentek meg a lőcsei, bártfai, kolozsvári, váradi stb. nyomdákban, amelyeket az evangélikusok és reformátusok egyaránt használhattak. Ezek a kötetek legtöbbször tartalmazták a Szenci Molnár-féle *Zsoltárkönyvet* is. A Szenci Molnár-részhez pedig egy evangélikus kántor, az 1683-ban Thököly Imre udvarában működő Macsonkai Miklós készített mutatót, melynek címe: *Az időnek s az dolgoknak alkalmatossági szerint így énekeljed a zsoltárokat*. Ez a mutató megadja például, hogy reggel, este, ünnepek alkalmával, döghalálkor, vár és város megszállásakor stb. melyik zsoltár éneklése a legmegfelelőbb. Macsonkai német evangélikus énekeskönyvekben bőven található példát munkájához, elég itt azokra a mutatókra utalni, amelyeket a Cornelius Becker-féle evangélikus *Zsoltárkönyvhöz*²³ csatoltak. (Becker fordításai többek között azért születtek, hogy kiszorítsák az evangélikus használatból a Lobwasser-féle verziót.)

Az ima-énekeskönyvekben az 1632-es lőcseitől²⁴ kezdve szintén helyet kaptak a genfi zsoltárok, a következő alcímmel: *Egynéhány rövid és igen szép psalmusok adattak közben a Molnár Albert verziójából a híveknek nagyobb épületekre*. Mellette pedig békésen megfértek a régi parafrázisok is, ahogy a következő rész alcíme mutatja: *A psalmusokból való isteni dicséretetek a keresztyéni jámbor életről*.

A zsoltárok helye az evangélikus gyülekezeti énekeskönyvekben

1560/ 1561	Huszár Gál-féle protestáns	utolsó helyen, az ünnepi énekek után	egy tömbben
1562	Várad, protestáns	3. helyen: a prédikáció utáni és a káté-énekeket követve	egy tömbben
1574	Huszár Gál-féle komjátí	5. helyen: a prédikáció utániakat követve, a mindenkor használható dicséretetek között	egy tömbben
1582	Bornemisza-féle detrekői	4. helyen: a közönséges isteni dicséretetek között	egy tömbben
1593	Bártfa	2. helyen, az ünneptelen félév énekei között	szétszórva
1602– 1614	Bártfa	a tematikusan elkülönített csoportokban	szétszórva
1629	Lőcse	a tematikusan elkülönített csoportokban	szétszórva
[1635	Eperjesi graduál, kézirat	a kötet végén és az énekutalások között]	egy tömbben és szétszórva

²² RMNy 1628.

²³ Először 1601-ben jelent meg.

²⁴ RMNy 1552.

1635	Lócse, protestáns (s valamennyi későbbi prot. énekeskönyv)	1. helyen, az ünnepi énekek előtt	egy tömbben
1640	Bártfa	a tematikusan elkülönített csoportokban	szétszórva
1642	Lócse	a tematikusan elkülönített csoportokban	szétszórva
1692–1696	Lócse	a különféle énekek között	szétszórva

A fenti táblázat alapján látható, hogy az egykorú német evangélikus énekeskönyvekhez hasonlóan a magyarokban is a zsoltárok vagy egy tömbben vagy tartalmi csoportokba osztva fordulnak elő.²⁵ A zsoltárok korabeli használatáról igen árnyalt képet kaphatunk, ha minden adatot, alkalmat, témát összegyűjtünk. Sztárai Mihály *Szent Dávid próféta éneklő könyvének huszonharmad részében* kezdetű zsoltárát²⁶ például eleink hálaadásként, a külső ellenség miatti háborúságban, böjt 3., 4., 5. vasárnapján, a húsvét után 2. vasárnapon és a szentháromságnap utáni 2., 3., 7. vasárnapon, prédikáció előtt énekeltek.

Egy eljövendő evangélikus zsoltárénekek-használathoz

A fent vázolt evangélikus befogadástörténet két szempontból is tanulságos lehet:

1. A mai evangélikus énekeskönyvben 23 zsoltár szerepel gyülekezeti éneként, ebből öt a Szenci Molnár-féle genfi zsoltár. Keveházi László joggal teszi szavá, hogy mindössze egy zsoltár képviseli Sztárai munkásságát.²⁷ Pedig a zsoltárparafrázisok készítésére maga Luther mutatott példát, s XVI. századi szerzőink az ő szellemében készítették el a parafrázisként értelmezhető fordításait. Kérdés tehát, hogyan lehetne a gazdag magyar protestáns zsoltárparafrázis-örökséget élővé tenni? Egy jövendő énekeskönyvbe nem lehetne-e több zsoltárt felvenni, beosztva (vagyis szétszórva) a többi énekek közé? De az sem elképzelhetetlen, hogy az egész *Zsoltárkönyv*, benne a különböző szerzőktől, különböző korokból származó sikerültebb parafrázisokkal, akár külön énekeskönyv-toldalékként (egy tömbben) is megjelenjék. A magyar anyagból hiányzó zsoltárparafrázisokat pedig ki lehetne egészíteni Szenci Molnár fordításával, illetve a gazdag német evangélikus anyagból készített új fordításokkal, csillaggal jelölve meg az éneklésre ajánlott versszakokat. Hozzáfűzhető egy útmutató: mikor, melyik zsoltárt, milyen alkalomkor énekeljük? Úgy, mint eleink tették.

2. Gárdonyi Zoltán a sokáig kéziratban terjedő ún. *Széljegyzetekben* javasolta a református énekeskönyv-szerkesztőknek: *A dicséret-dallamok közül azokat, amelyek más evangéliumi egyházak ének-anyagával közösek, egyeztetni kell a magyaror-*

²⁵ Mindkét eljárás teológiailag magyarázható.

²⁶ RMNy 353/2: 39v.

²⁷ Keveházi László: *i.m.* 252.

szági testvér-egyházak valóságos gyakorlatával.²⁸ (Ez a javaslat a szövegekre is vonatkoztatható.) Hiszen ezen az úton a XVII. századi protestáns énekeskönyv örökséget vinnék tovább! A szövegválogatásban a szerkesztők szempontjai koronként változtak. Egyes esetekben nem lehetne-e az evangélikus vonalon kialakult szöveg- vagy dallamhagyományt egyrészt megőrizni, másrészt mellette egy közös protestáns használatú változatot is közölni? Az evangélikus és református egyházban egyaránt énekelt Sztárai-féle *Mely igen jó az Úristent dicsérni* kezdetű 92. zsoltár XVI–XVII. századi példájával illusztrálható, hogy néha egészen apró eltérések találhatók az egyes szöveghagyományok között:

1593-as evangélikus ék. (RMNy 713) 1602-es református ék. (RMNy 886) Mai evangélikus ék. Mai református ék.

Mely igen jó az Úristent dicsérni,	Mely igen jó az Úristent dicsérni,	Mely igen jó az Úristent dicsérni,	Mely igen jó az Úristent dicsérni,
Fel ségednek, én Uram, énekelni,	Fölségednek, én Uram, énekelni,	Fel ségednek, ó, Uram, énekelni,	Fel ségednek, én Uram, énekelni,
Szent nevedet dicsérvén magasztalni,	Szent nevedet dicsérvén magasztalni,	Szent nevedet hálával emlegetni,	Szent nevedet dicsérvén magasztalni,
És mindenütt ez világon dicsérni.	És mindenütt ez világon hirdetni.	És mindenütt e világon hirdetni.	És mindenütt e világon hirdetni.
Igen reggel irgalmasságot hirdetni,	Igen reggel irgalmadat hirdetni,	Korán reggel irgalmasdat éneklek,	Igen reggel irgalmadat hirdetni,
Igazságod éjjel es kiáltani,	Igazságod es éjjel kiáltani,	Jóvoltodról éjjel is elmélkedem,	Igazságodról éjjel gondolkodni,
Hegedővel, orgonával zengetni,	Hegedűvel, orgonával zöngetni,	Fel ségedhez lelkemet fölemelem,	Hegedűvel, orgonával zengetni,
Minden éneklő számmal tisztelni.	Minden éneklő számmal tisztelni.	És eltölti szívemet szent félelem.	Minden éneklő számmal tisztelni.

A szöveghagyományok értékelésében az eddigi formai és történeti feltárásokat jó lenne kiegészíteni. A szövegeknek nemcsak exegetikai, hanem költészet-történeti, irodalmi elemzését is el kellene végezni. A hermeneutikai himnológiát sem szabad figyelmen kívül hagyni, a dallam — éneklő személy/gyülekezet/ elemző személy — szöveg bonyolult kölcsönhatásának az értékelését.

²⁸ Gárdonyi Zoltán: „Szeljegyzetek a magyar református énekeskönyvhöz”, „... eleitől #ogva ...” *Tanulmányok, dolgozatok, hozzászólások a genfi zsoltárok énekléséről*. Szerk. Draskóczy László. Kiadja a Református Egyházzene Munkaközössége. Budapest 1993. 11.